

Боши 1-бетда

СТЕВИЯ СУРХОНДАРЭДА МОСЛАШДИ

Сизга ҳикоя қилмоқчи бўлган СТЕВИЯ ўсимлигининг асл ватани Жанубий Америка, Гурт...

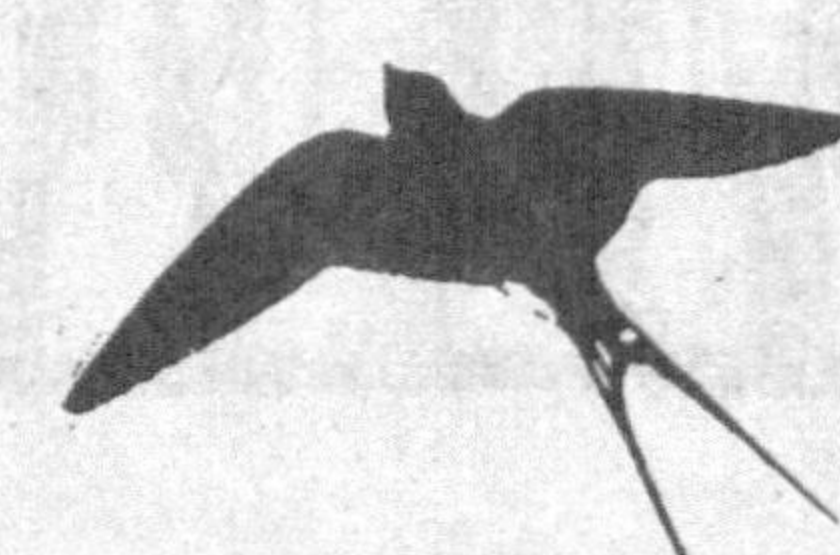
қилиш мумкин: «Қирқилмаган стевия кўп шохлар...

яратилди. Айни шу кунларда Сурхондарё вилоятининг...

жойларда сақланиши керак? Бу саволга Журақул ака...

БЕРЛИНДАН УЧГАН

«ҚАРЛИҒОЧ»

Қарлиғоқ

KARLIĞAÇ

No. 1, May 1998

جوزا آئين، ۱۳۷۷

نجى سان (۱)

Қарлиғоқ, Қарлиғоқ...

Шу йилдан эътиборан Берлиндан чиқа бошлаган «Қарлиғоқ» газетасининг асосчиси...

Қарлиғоқ учар бўлсанг, ёнимдан уч, Қанотингга хат ёзай-ёримга туш.

халқимизга маънус (тушунарли) бўлмаган айрим сўзлар қўллаган айрим айрим ташумовчилик...

1953 йил август ойи қадимий Жузжон маркази бўлмиш ҳозирги Сарпул шахрида тугилиб ўсди...

Қарлиғоқ, қарлиғоқ, Қанотларинг қирқ қулоч Борасан келасан, Семурғ момом соғми Қўзлари берогми.

«ўн сўзи» — сўз боши; «ёшом» — турмуш, ҳаёт; «гунаш» — куёв; «оруж» — васила, восита; «улусол» — миллий; «ёқши» — яхши; «сойғили» — «хурматли»; «тонри» — тангри; «ўзгурлик-эркинлик, мустақиллик»; «сўрумли» — масъул; «топоноқ» — адрес ва х. о.

1986 йил илмий тадқиқот ишларини Алмониянинг Хамбулт (Гумболт) университетида давом эттирди.

Гегел фалсафаси бўйича докторлик диссертациясини ёзиб, муваффақият билан уни ёқлади.

Бизнинг фикримизча, газета учун, Навоий, Бобур ва бошқа ўзбек классик шоирларининг асарлари ёзилган араб алифбоси ва улар ишлатган фойдаланилса, ёки ўзбекистонда чет эллик ўзбеклар учун чикарилган «Ойдин» газетаси ёзув услуби қўллана (уларнинг ҳеч қайсиси камчиликлардан ҳоли бўлмаса ҳам), ўқувчиларга қулайроқ бўларди.

А. Тошқин туркий халқлар ўтмиши ва маданияти, айниқса, ўзбек халқининг тарихи ва фалсафий тафақури бўйича катта қизиқиш билан илмий ишлар олиб бормоқда.

«Энг яхшиси ўзгурлик», сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

2. Маҳмуд Қошғарий каби йирик қомусий олим халқимизда Қошғарий деб танилиб келган. Маҳмуд Қашғорли деб ёзиш номанзус туйилади.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

Газетанинг бизга етиб келган биринчи сони сақлаб қолганимиз бўлиб, ўрта андозада, араб алифбоси ва ўзбек тилида нашр этилган.

3. Газета, бош мақолада таъкидланганича, ҳеч бир партия ёки сиёсий ташкилотга боғлиқ эмас, дейилади. Бизнингча, ушбу нуқтага назорат амалда ҳам риоя қилиниб, газета сиёсий томондан айниқса, халқаро миқёсда ўз тарафсизлигини сақлаб турса фойдали бўларди.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

Кўшимча қилиб айтмоқчимизки, мустақил ўзбекистонда Президент Ислам Каримов фармонига биноан ўзбек тилининг янги алифбосига ўтиши жараёни бошланди. Газета шу ҳолни ҳам эътиборда тутиши керак, деб биламиз.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

Мақола охирида биз доктор Абдулманнон Тошқинни «Қарлиғоқ» газетаси нашри билан чин кўнгилдан табриклаб, газетани ривожлантириши йўлида, шунингдек, илмий ва адабий фаолиятларда унга чидам ва муваффақиятлар тилаб қоламиз.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

Мақола охирида биз доктор Абдулманнон Тошқинни «Қарлиғоқ» газетаси нашри билан чин кўнгилдан табриклаб, газетани ривожлантириши йўлида, шунингдек, илмий ва адабий фаолиятларда унга чидам ва муваффақиятлар тилаб қоламиз.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

«Қарлиғоқ» номили газетасини «Маҳмуд Қошғарийнинг култур бирлиги» нашрияси сифатида босмадан чиқариб тарқата бошлади.

Мақола охирида биз доктор Абдулманнон Тошқинни «Қарлиғоқ» газетаси нашри билан чин кўнгилдан табриклаб, газетани ривожлантириши йўлида, шунингдек, илмий ва адабий фаолиятларда унга чидам ва муваффақиятлар тилаб қоламиз.

ШАКАР МУСТАҚИЛЛИГИ САРИ!

ТошДУ «Биология ва туپроқшунослик» факультетида фаолият кўрсатаётган олиmlар «Ўзбекистон шaroитида стевия ўсимлигини кўпайтириш ва халқ хўжалигида кенг миқёсда фойдаланиш» ҳақида 1998-2002 йилга мўлжалланган дастур ишлаб чиқишган.

СТЕВИЯ ТОШКЕНТА ГУЛЛАДИ

Ўзбекистон Фанлар Академиясига қарашли Генетика ва ўсимликлар экспериментал биология институтининг аспиранти Бахтиёр Бойқобилов «Стевия ўсимлигининг Ўзбекистон иқлим шaroитида био-экологик хусусиятлари» мавзусида илмий иш қилмоқда.

«Ўсимликларни совуқдан сақлаб қолиш учун уч йил вариант қўлланди: ўсимликларнинг илдиз, пояси 5 см қалинликда туپроқ остига қўйилди; факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Бахтиёр бу ишлар самара бермаганидан кейин стевия ўсимлигининг иссиқхона шaroитида кўпайтириб, очик дала шaroитига олиб чиқиди.

«Ўсимликларни совуқдан сақлаб қолиш учун уч йил вариант қўлланди: ўсимликларнинг илдиз, пояси 5 см қалинликда туپроқ остига қўйилди; факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

«Стевия — дори-дармон...» Ростан-да, стевия дори-дармоний! Эктимол, бу ҳақда фикр юритишимизга ҳали вақтликдир. Аммо бошқа институт ва университетлардан фарқли ўлароқ Тошкент Давлат университети «Биология ва туپроқшунослик» факультети олиmlари биринчилардан бўлиб тшабуус билан чиқиди. Стевия ўсимлигининг илмий тадқиқот ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Вазирлар Маҳкамасининг (14.03.1994 й, 102-Ф) қарори, Президентимизнинг «...стевияни ўстиришни йўлга қўйиш зарур» деган давлатларий ҳужжатига қўйилган асосий талабларни ҳисобга олган ҳолда, стевия ўсимлигини ўстиришда бир қанча муваффақиятларга эришган фирмани топишга муваффақ бўлиб, Бу фирма Шўрчи тумани «Т. Бердиев» жамоа хўжалигида жойлашган «Оллоҳёр Охун» фирмасидир.

«Оллоҳёр Охун» фирмасига Шўрчи тумани ҳамда Сурхондарё вилояти ҳокимлиги томонидан 1995 йил 4 декабр 335/1 сонли қарорига биноан уч гектар сурориб ҳайдаланган ер ажратиб берилган. Шунингдек, Тошкент Давлат университети билан стевия ўсимлигини экиб, кўпайтириш ҳамда маданийлаштириш ва шу асосда Республика халқ хўжалиги санатидида бўлиб қолганидан олинган препаратларни истеъмолда кенг миқёсда қўллаш мақсадида шартнома тўзган. Шартномага асосан, фирма бошимиз Хикматилла Оллоҳёров бошчилигида катта ишлар амалга оширилмоқда.

«Стевия ўсимлигини 15-20 см бўлганда ўриб олинган, атрофидан шохчалар ўсиб чиқиб қўйиб қетаверди, — дейди Хикматилла ака биз билан қилган суҳбатда. — Бир гектар жойдан 1-1,5 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Агар кўп қилиб қўйилганда 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Бир гектар жойдан 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Бир гектар жойдан 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин.

«Стевия ўсимлигини 15-20 см бўлганда ўриб олинган, атрофидан шохчалар ўсиб чиқиб қўйиб қетаверди, — дейди Хикматилла ака биз билан қилган суҳбатда. — Бир гектар жойдан 1-1,5 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Агар кўп қилиб қўйилганда 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Бир гектар жойдан 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин.

«Стевия ўсимлигини 15-20 см бўлганда ўриб олинган, атрофидан шохчалар ўсиб чиқиб қўйиб қетаверди, — дейди Хикматилла ака биз билан қилган суҳбатда. — Бир гектар жойдан 1-1,5 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Агар кўп қилиб қўйилганда 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Бир гектар жойдан 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин.

«Стевия ўсимлигини 15-20 см бўлганда ўриб олинган, атрофидан шохчалар ўсиб чиқиб қўйиб қетаверди, — дейди Хикматилла ака биз билан қилган суҳбатда. — Бир гектар жойдан 1-1,5 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Агар кўп қилиб қўйилганда 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин. Бир гектар жойдан 5-6 тонна қуруқ масса олиш мумкин.

СТЕВИЯ — ШАКАР — ҚАНД...

Стевия ўсимлиги унчалик кўп парваршиш талаб қилмайди кўп йиллик ўсимлик ҳисобланади. Дарвоқе, бу гаройиб зироатнинг барча хазинаси — унинг баргиди! Сурхондарё вилояти иқлим шaroитида стевия ўсимлигини кўп йилда 4-5 марта ўриб олиш мумкин. Шунингдек, бу ўсимлик бошқа ўсимликлардан таркибида шакар моддаси қўлиги билан ажралди туради.

Маълумки, турмуш-тарзинида шакарга ниёзланган талаб катта. Айниқса, ёш болалар шакар қанд ва шунга ўхшаш ширинликларни жуда хуш қўришади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, ҳозирги вақтда дунёда тиш кариссининг пайдо бўлиши айниқса ёш болаларда кўп учрайди. Бунга асосий сабаблардан бири кичик ёшдаги болаларнинг озиқ-овқат маҳсулотларида ва улар учун тайёрланган дори-дармонларда сунъий шакарнинг кўп ишлатилишидир. Айни кунларда бутун дунёда шакар ўрнини босадиган, одамлар соғлиғига зиён етказмайдиган табиий манбалардан фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда. Юқорида таъкидлаганимиздек, ривожланган мамлакатларда стевия ўсимлигининг истеъмолда (қандолат маҳсулотлари, хар хил ичимликлар, консервалар тайёрлашда ва дори-дармон сифатида) кенг миқёсда фойдаланиб келинмоқда. Ана шунга эътиборга олган ҳолда Ўзбекистонда стевия ўсимлигини ўстириш ва биохимик томонларини чуқур ўрганиш талаб этилади.

Хўш, стевия ўсимлигининг барги қандай яратилди. Айни шу кунларда Сурхондарё вилоятининг «Давларзин» жамоа хўжалигида шу вилоят иқлим шaroитида моcлашган уч йиллик стевия ўсимлигининг совуққа чидамли «Сурхон» нави мавжуд.

«Сурхон» навини сақлаб қолиш ва келажақда шу нав асосида Республикамининг бошқа вилоятлари иқлим шaroитида моcлашган янги навларни яратиш мақсадида 1996-98 йиллар давомида фенологик кузатув ва тажриба ишлари олиб борилди. «Сурхон» нави устида олиб борилган илмий тажрибалардан асосий мақсад шу навини кўпайтириш ва катта далада экиш ҳамда селекция ишлари билан шуғулланишни кенг йўлга қўйишдир!..

Абдуразақ ШОЙМАРДОН, Ўзбекистон телевидениеси «Ёшлик» бош тахририятининг муҳаррири

«КАТТА ҚОЗИРОБОД» ДАН ЧИҚҚАН ПАҲЛАВОН

Радиодан эшиттирилган ахборотдан бунчалар тўлқинланиб кетаман деб ўйламаганим. Сухандон бор-йўғи республикамизда яқинда бўлиб ўтажак бир мусобақа ҳақида ҳаётдан ҳаёт бўлиб ўтган...

Тавба, бу инсон дегани қандай ҳилкат ўзи? Шу бир калима сўз кўз ўнгимда қандай манзараларни намоян этдию ва яна қандай инсонларни жонлантди-я...

Кўз ўнгимда ҳозир яшаб турганим Чилонзор туманининг «Каттақозиробод» маҳалласининг эллик йил бурунги ҳолатини кўриб тургандек бўлдим. Ҳозирги Чилонзор кўчасидан жануб тарафга тик кетган катта тупроқ кўча — икки ёни қор ва ёмғирдан нураган паҳса деворлар, баъзи кулаб очилиб қолган жойларда кўй-кўзилар қириб, боққа оралаб кетмасин деб, тутиб қўйилган шох-шаббалар. Деворлар орти тошқентликларнинг дала ҳовлилари. Бу боғларни эслганимда ота-боболаримизнинг ақл-заковати-га таҳсинлар ўқийман. Балх тут оқара бошлаш билан боғдорлар бу боғларига кўчиб чиқишди. Қанда уёғи то кеч қузакча серзахмат дала ҳаёти. Ҳамманинг боғида аввал кўрган, кейин боғ келади. Бизники эса хиёл бўлакча: кўча эшикдан аввал ташқари ҳовлига кирилади. Бу ерда уч тарафи очик шийпон. Ҳовли ўртасида хайотдек ҳовуз — унинг икки тарафида икки супа. Шийпонга яқини кичик супа. Қунда асқатиб туради. Ҳовузнинг нариги бетида каттақон супа — буниси келди-кетди учун... Кичик супага суянган «Қози дастор» олма чўп-чўп ҳовузга тушиб, сув бетида қалқиб сузади.

Ташқари ҳовлидаги ўрта эшикдан ичкари ҳовлига кирилса, яна бир супага дуч келинади. Ташқари ҳовлидаги ҳовуздан чиқиб оқиб кирган ариқ бу супа биқинидан оқиб ўтиб, нарироқдаги одам бўйидан баланд супа ёнидан ёқалаб бориб боққа кириб кетади. Бу супа хонадон эркаклири: бувам ва тоғаларим учун — оқшом ўрин тўшаб, пашахоналар тутилса борми, нақ шохона кўшкка айланади — қўяди. Ичкари ҳовлида уй-жой, ошхона дегандек... Ошхона яқинидаги пастаккина эшикдан энгашиб боққа кирсангиз, ўрикзор, беҳи-зор, ёнғозор, узумзор — бир азим боғ. Шу тонда бундай ўйлаб кўрсам, бу боғда нималар борлигини кўра нималар йўқлигини санаш осон бўлса керак. «Каттақозиробод» ана шундай жаннат бўша бўлган. Унда яшаган одамлар эса барваста, қалби майини, аммо ўзи тоғни урса талқон қиладиган паҳлавонлар эди. Бизнинг боғимиз оёғидан ўтган ариқдан хат-

лаб, Исоқ отанинг боғидан чиқиларди, хиёл чаглаб бориб кенг экинзорни кешиб ўтилса, баланд деворли кўрғон ёнидан чиқиларди. Ана шундай. Бизнинг «Каттақозиробод»да полвонлар кўп эди. Мен эслаб қолганларим Саидакбар полвон (менинг катта тоғам), Ўқтам полвон, Манноп полвон ва Қайом полвонлар. Билишимча, Қайом полвоннинг инилари ҳам полвон бўлишган — Манноп полвон урушда ҳалок бўлиб кетган. Айтишларича, бу полвонлар бориб кураш тушмаган жой диёримизда қолмаган. Саидакбар тоғам оламдан ёш кетганлар. Лекин қадрдон дўстларни Қайом полвон Абдуллаев 87 йил яшаб, елкалари ерга тегмаган. Асакали Карим полвоннинг шохидлик беришича, Қайом полвон Абдуллаев жуда пишқик курашган, курашга тушишдан аввал у рақибининг амалларини кузатган, уларни ўрганган, кураш чоғида рақибининг усулини кўлаб, энгиб кетган. «Мен Қайом полвон билан кўп курашганман, лекин сиз енга олмаганман...» — деган асакали Карим полвон. Қайом полвон Тошкент ўт ўчириш командаси ходими бўлиб хизмат қилган чоқларида классик кураш билан шуғулланган эканлар. «Динамо» кўнгилли спорт жамияти азсоси сифатида район ва шаҳар биринчилиги учун бўлган мусобақаларда қатнашарканлар. Қайом полвоннинг кенжа қизлари Мафзузахоннинг кўлида сақланган ҳужжатларнинг далолат беришича, Қайом полвон Абдуллаев Москва, Ленинград шаҳарларида бўлиб ўтган миллий кураш бўйича биринчилиқда ҳам қатнашган эканлар. 1941-45 йилларда цирк полвонлари қаторида республика бўйлаб сафарларда курашиб, миллий курашнинг тарғиб қилган эканлар. Ўша чоғлардаги билк-билк тупроқ кўчаларимиздан бошларидеда чуст дўппи, энгиларида оқ яқтак, оқ шимда сарпойчан ўтиб турадиган бу тоғамизнинг республика миллий кураш федерацияси азсоси бўлганликларини, миллий курашнинг республика кенг ривожлантиришнинг тарғиб қилганлардан бўлганликларини биз билмаган эдик. Полвон тоғамизга берилган тавсифномада миллий кураш билан

Ҳозирги даврда жонахон халқимиз тарихини ҳолисона ва илмий асосда ўрганиш илм аҳли олдида кўйилган энг долзарб вазифалардан бирига айланган. Туронзамин жаҳондаги энг чўнг тарихга эга ўлкалардан бири эканлигини назарга олсак, бунинг аҳамияти ва масъулияти янада яққолроқ намоян бўлади. Муҳтарам юртбошимиз тарихчи олимлар билан қилган суҳбатларидеда тадқиқотчиларни халқимиз тарихига оид бирламчи манбаларни чуқурроқ ўрганишга даъват эдилар. Бу бежиз эмас, албатта. Бирламчи манбаларга таянмасдан, улардаги маълумотларни илмий тадқиқ этмасдан ҳақиқий тарихни ёзиш мумкин эмас. Манбалар деганда кўпчилик албатта ўтмишда яратилган тарихий асарларни тушунади. Дарҳақиқат, мазкур ўнлаб муаррихлар қалами билан битилган турли даврларга оид юзлаб асарлар ўлкамиз тарихини ўрганиш учун азсосий манбалар бўлиб хизмат қилади. Аммо улардан ташқари яна кўплаб ҳужжатлар, тарихий аҳамиятга эга ёзишмалар, битиктошлар, мезморий обидалардаги ёзувлар ҳам борки, уларда мавжуд бўлган кўпгина қимматли маълумотлар халқимиз тарихига оид билимларимизни тўлдирши ва бойитишга ёрдам беради.

Мутахассисларнинг ҳисобига қараганда, мезморий обидалар ва қабртошлардаги битиклар, яъни араб ёзувидаги эпиграфика ёдгорликлар миқдори бўйича Эрондан бошқа бирон мамлакат Ўзбекистонга тенгашолмас экан. Марҳум дафн қилинган жой ва у ҳақида хотираларни эслатиб туриш учун қабростон ва даҳмаларга қабртошлар қўйиш аждодларимизга қадимдан урф бўлган. Шуниси борки, ёзувли қабртошлар қўйдиришга ҳар қимнинг ҳам қурби етавермаган. Шунинг учун бундай қабртошлар кўпичина шох оиласига мансуб ёки бошқа бадавлат ва эътиборли хонадонлардан бўлган кишилар гўрлари тепасига қўйилган. Улар орасида ёзуви маҳорат билан ёзилган жиҳатидан хатотлик ва ўймакорлик санъати намунаси ҳисобланадиганлари кўпдир. Ҳар бир қабртош мозийда яшаб ўтган муайян бир аждодимиз ҳақида хотира — гувоҳдир. Барча қабртошлар мажмуаси эса ўлимнинг ҳақиқати, не-не улуг зотлар ҳам умри муҳлати туғанган фоний дунёни тарқ этишгани ва улар қилишга улгурган эзгу ишлар ҳақидаги поёнсиз мунгли дostonдир. Қадимги қабртошлардаги ёзувларни тадқиқ этиш орқали муҳим тарихий маълумотлардан воқиф бўлиш мумкин. Маълумки, улуг бобоқалонимиз Амир Темур ва унинг олийнасаб хонадонига мансуб бўлган бошқа кишилар макбараларидаги қабртошларни тадқиқ этиш юзасидан бир қанча олимлар изланишлар олиб боришган ва мазкур тадқиқотлар натижалари илмий мақолалар ва рисодаларда эълон қилинган. Маълум бир давр ёки сулолага оид қабртошларни мажмуа ҳолида тадқиқ қилиш айниқса самарали бўлиши аёндыр. Мовароуннаҳрда қарийб бир аср сурган шайбонийлар сулоласига оид қабртошларнинг ҳам талайгинаси кўпчилик қабртош билан даҳмаларда сақланиб қолган. Уларнинг айримларининг ёзувлари таржима ва тадқиқ қилинган бўлса-да, аммо барчасининг суратларини олиб биргаллақча илмий ўрганиш иши шу пайтгача амалга оширилмаган эди. Чунки собиқ шўро даврида ўтмиш ёдгорликларини авайлаб-асраш ва тадқиқ этиш ҳақида кўпроқ жар солиниб, амалий ишлар эса камроқ қилинарди. Атеизм байроғи остида бир қанча даҳмалар бузиб ташланиб, улардаги қабртошлар жойларидан қўйрилди. Бунинг натижасида ҳозирда айрим тарихий шаксларнинг қабри ўрнини аниқлаш жуда қийин бўлиб қолди. Мустақиллик даврида ўтмиш ёдгорликлари, жумладан, даҳмалар ва мазорлардаги қабртошларга ҳам муносабат ўзгарди. Чунки, қабртошлар ҳам улук ўтмишдан бир хотира, ўз ўрнида муҳим тарихий ҳужжатдир. Шунинг учун мамлакатимиз олимлари қабртошларни кенг қўламада илмий ўрганиш ишига қайта билан киришди. Ушбу ишларнинг натижаси ўлароқ, 1997 йилда Германияда «Шайбонийлар қабртошларидаги битиклар» номида катта илмий китоб нашр этилди. Мазкур йирик илмий тадқиқот муаллифлари ўзбек исломшунос олимлари Бахтиёр Бобоқонов ва Ашурбек Мўминов ҳамда немис олимлари Юрген Паулдир. Маълум сабабларга кўра шўро даврида ислом тарихи ва тасаввуфи Ўзбекистонда деярли тадқиқ этилмас, бу соҳалар бўйича мутахассислар йўқлигида эди. Аммо мустақиллик йилларида нисбатан қисқа муддат ичида иктидорли ўзбек олимлари мазкур соҳаларда шунчалик салмоқли илмий ютуқларни қўлга киритишдики, улар хориждаги илмий марказларда ҳам эътироф этилди. Сўзимизнинг далили сифатида шунини айтишимиз мумкинки, ўзбек шарқшуносларининг навқирон авлодига мансуб Б. Бобоқонов ва А. Мўминовларнинг бир қанча илмий мақолалари немис, инглиз, француз ва рус тилида хорижий нашрларда чоп этилди. Ўзбекистон, ҳамдўстлик мамлакатлари ҳамда

Германия ва Францияда ўтказилган халқаро анжуманларда улар қилган мазмурузлар мутахассисларнинг юқори баҳоюига сазовор бўлди. Бу ўз-ўзидан бўладиган иш эмас, албатта. Ҳар иккала олим ҳар қандай муаммага қатъиян илмий асосда ёндашишди ва ўз тадқиқотларида азсос бирламчи манбалардаги маълумотларга таянишди. Шу билан бирга улар ўз соҳаларига оид жаҳоннинг йирик илмий марказларида чоп этилган энг янги нашрлардан доимо хабардор бўлиб туришди. Ўлкамизда ҳали чуқур ўрганилмаган қимматли манба ва ёдгорликларнинг кўпчилиги, уларни биринчи бўлиб тадқиқ этиш имконияти ҳам албатта, ўзбек олимларига муайян имтиёзлар беради.

«Шайбонийлар қабртошларидаги битиклар» китобидан жой олган тарихий ёзувларни аниқлаш, суратга олиш ва тавсифлаш жараёнидаги фойда мураккаб ишларнинг азсосий оғирлиги захматқаш олим Б. Бобоқонов зиммасига тушди. Ўзбекистонда бу одамнинг қадами етмаган кўча мазор кам топилса керак. Олим олдин Ўзбекистон маданияти ишлари вазириликка қаршли Таяммиршунослик институтида ва сўнгра Ўзе-

Китоб Германиянинг Ўзбекистондаги элчисини жаноб Райнхарт Биндзайнинг табрик сўзи билан бошланади. «Ўтган ўн йилликлар давомида Ўзбекистон билан Германия ўртасида бир-бирини яқиндан ўрганиш имконияти жуда чекланган эди. Ҳозирги кунларда бир-биримизнинг маданиятларимизни ўрганишга бўлган қизиқиш тобора ортиб бормокда, деб таъкидлайди элчи жаноблари ўз сўзида. — Бухоро, Самарқанд, Тошкент ва Туркистонда яшаб ҳукм сурган султонлар ҳамда уларнинг оила аъзолари қабрларида қўйилган тошларга юксак санъаткорлик билан ўйиб ёзилган битиклар шайбонийлар сулоласи вакилларининг шу ҳудуд ҳаётида турган юксак аҳамиятидан далолат беради. Бу битиклар ўтмишни яқини тушунишда ўзига хос кўприк вази-фасини ўтади. ... Тадбир (яъни, китоб нашри — Ф.Қ). Европа ва Ўзбекистон ўртасидаги илмий ҳамкорликнинг гўзал ва ҳаётий мисолларидан биридир.

Германиянинг Висбаден шаҳридаги Шарқ халқлари тарихи ва маданиятига оид энг муҳим тадқиқотлар ва ноёб манбаларни нашр қи-

савий мажмуасида сақланаётган қабртошлардан бирида ушбу ёзувларни ўқиймиз: «Бу — шарифа, мағфур, марҳума, мабрура Робиа Султон Бегим — шаҳид, буюк, муваззам султон Улуғбек Кўрагон қизи марқади. Ва у муваззам, муқаррам хоқон Амир Темур Кўрагоннинг ўғли, энг саховатли султон Шохруҳ Мирзонинг фарзандидир. Аллоҳ уларнинг барчасининг қабрини қиёмат кунида мунаввар этсин». Робиа Султон Бегим отаси Мирзо Улуғбек вафотидан икки йил кейин, яъни 1451 йилда те-мурий Султон Абусаиднинг кўрсат-масига биноан, Дашти Қипчоқ хони Абдулқайноғ турмушга узатилган. Бегим Кўчунчиқон ва Суюнқожа-хон номи икки фарзанд кўриб, улар Муҳаммад, Шайбонийнинг кичик амакилари эдилар. Сўнгра Суюнқожа хон Тошкентда ҳокимлик қил-ган. Кўчунчиқон эса 1510—1530 йилларда олий ҳукмдор сифатида Са-марқанд ва бутун Мовароуннаҳрда ҳукм сурган. Кўчунчиқон буйруғига кўра, Амир Темур тарихига бағиш-ланган энг йирик асар — «Зафарно-ма» ўзбек тилига таржима қилинган. Бу барча далиллар шайбоний ҳукм-дорлар ўзларидан олдинги те-мурийлар сулоласининг буюклигини эътироф этишганини кўрсатади.

Китоб хотимасида муаллифлар на-шр этилаётган битиклар Марказий Осиёдаги саносиз эпиграфик ёдгор-ликларнинг бир қисмигина эканли-гини таъкидлаб ўтишган. Ҳали хат-отлик санъати намуналари ва ишо-нчи тарихий манбалар сифатида ил-мий тадқиқ қилиш ва чоп этишга му-носиб ёдгорликлар бисёрдир. Ми-сол тарихида Марказий Осиёдаги машхур мутасаввиף шайхлар қабр-лари ва уларнинг атрофига қурил-ган мезморий обидаларни келтириш мумкин. Булар нақшбандия (Ҳожа Аҳ-рор мазори ва хонақоси, Маҳдуми Аъзам, Ҳожаги Иккангаи ва бошқа шайхлар мазорлари), кубравия (Ҳо-жа Поинда, Ҳожа Сократнинг мазор-лари), яссавия (Қосимшайх Карма-нағий, Халифаи Худойдод, Имом Сў-дий қабростон мажмуалари ва бош-қалар) ва ишқия (Остона ота, Лангар ота мазорлари ва бошқалар) тари-қатлари билан боғлиқ қабртошлар-дир. Бу илмий муаммоларни самар-али ҳал қилишини йўлларидан би-ри турли мамлакатлар тадқиқотчи-ларининг ҳамкорлигидир.

Афсус билан шунини қайд этиш ке-ракки, экологик шароитлар ёмонла-шиши ва бошқа баъзи сабаблар ту-файли айниқса XX асрда Ўзбекистон ҳудудидаги қабртошлар ёзувлари тез ўчиб йўқолиб кетмоқда. Масалан, тақрибий нуқсалар олиш орасида ў-тган жуда қисқа давр ичида (1989—1997) Самарқанддаги шайб-онийлар даҳмасидаги матларнинг ў-тти фойдаланиш бўлган қисмининг ўчи-б кетганлиги аниқланди. Қабртошлар-нинг катта қисмини йўсин қоплаб, ё-зув ва нақшларни емиряпти. Бухоро вилояти ҳудудидаги эпиграфик ёдгорликларнинг ҳолати бундан ҳам ачинарлидир. 1928—1930 йилларда тадқиқот ўтказган М.Ю. Саиджоно-вининг ҳисоблашича, Баҳовуддин На-қшбанд мазоридида 180 га яқин қаб-ртошнинг ёзувларини ўқиш мумкин эди. Орадан ўттиз йил ўтган, В.А. Шишкин у ерда ёзуви сақланган то-шлардан фақат 80 та қолганлигини аниқлади. 1989 йили Бухоро эпи-графиксини ўрганиш учун борган экс-педиция аъзолари мазкур компле-ксда бор-йўғи 10 та (!) ёзуви сақлан-ган ўрта асрлар қабртошларини аниқ-лади, ҳолат. 170 та қабртошлар-даги тарихий ёзувлар эса қайта ти-кланмайдиган тарзда ўчиб кетган. Ҳо-лбуки, бу обидалар ўтмиш санъати на-муналари бўлишдан ташқари, улар-дан 170 та тарихий шахсининг нома-лари, яшаган даври, қабри ўрни ва ҳо-казо маълумотларни билиб олиш мумкин эди. Бу ачинарли ҳолинг са-бабларидан бири шуки, ер ости су-валари билан ўтувчи шўр қабртош-ларга ҳам салбий таъсир кўрсатмоқ-да. Бухоронинг асарият мазорла-ридаги қабртошлар шўр таъсирида ё-зувини йўқотибгина қолмай, увал-ларни тўшмоқдалар. Эпиграфик ёд-горликларнинг йўқолиш сурвати юқори бўлган бир шароитда улардан нусха олиш, ўрганиш ва нашр қилиш бу қимматбахо (афсуски, етарли дара-жада баҳоланмаган) маданият ёд-горликларини сақлаб қолишини ҳо-зи-рча ягона йўли бўлиб қолмоқда.

«Шайбонийлар қабртошларидаги битиклар» китоби тарихчилар ва санъатшунослар ўз ишларида фойдаланадиган қимматли бир на-шр эканлигиндан ташқари, халқимиз тарихи ва маданиятига оид бида-ларни жаҳонга тарғиб этиш, ўзбек фани зришайтган ютуқларнинг хал-қаро миқёсдаги эътирофи эришиш ва шу орқали ўзбек ва хорижий олимларнинг ҳамкорлиқдаги илмий тадқиқотлари микёсини янада кен-гайтиришга ҳам баҳолиқудрат хиз-мат етказадир.

Ҳулом ҚАРИМ
Абу Райхон Беруний номидagi Шарқшунослик институти илмий ходими

Бойқос
Асосан ёш ўзбек олимлари Б. Бобо-қонов ва А. Мўминовларнинг ватани-миз маънавий ва маданий тарихига оид тадқиқоти Германияда чоп этилаб, жаҳон илмий адабиёти сарасига кир-ишини муҳим воқеа деб ҳисоблаш мум-кин. Тарихчи-манбаъшунос Ф. Кармо-нини таъкидлаб бу ҳақда яқин таъсир-ланган. Ушунинг эътирофи билан ҳо-ли бўлмас, деб ҳисоблайман.
А. УРИНБОЕВ

ҚАБРТОШЛАР ДОСТОНИ

SCHAIBANIDISCHE GRABINSCHRIFTEN

лишга ихти-сослашган доктор Людвиг Райхерт на-шриётида аъло даражада чоп этилган ушбу китоб Бухоро ш а х р и н и г 2500 йиллиги-га бағишлан-ган. Чунки бу шаҳар қарийб 70 йил мо-ба й и д а шайбонийлар давлатининг пойтахти бўл-ган. Шайбоний ҳукмдорлар-нинг мамлакат-нинг обод қи-лиш юзасидан қилган хайрли тадбирлари айниқса, Бухоро-да кенг қўла-мада амалга оширилган. Самарқандни ер юзиданг с а й қ а л и г а айланттирган муҳташам оби-даларнинг ак-сарияти Амир Темур ва Улуғ-бек даврида бунёд этилган бўлса, Бухородаги мезморий ёдгорликлар-нинг кўпчилиги шайбонийлар суло-ласига мансуб ҳукмдорлар Убайдул-лахон (1530—1539) ва айниқса, Аб-дуллахон (1557—1598) даврида ку-рилгандир. Китобнинг тадқиқот қис-ми ўзбек, немис ва рус тилларида-дир. Унда, жумладан, қабртошлар-даги ёзувларнинг ўрганилиш тари-ҳи ва аҳамияти ҳақида сўз юритил-ган. Ҳар бир давр тарихнавислиги-нинг ўзига хос аъналарни бўлади, албатта. Темурийлар даврида би-тилган тарихий асарларда малика-лар номи бемалол зикр қилинган. Маликалар шарафига қурилган би-нолар Бибиҳоним мадрасаси ёки Гаҳваршодбегим мадрасаси деб уларнинг ўз номи билан аталавер-ган. Шайбонийлар даврида эса бо-шқа аъна бўлган. Бу даврда би-тилган тарихий асарларда малика-лар ва умуман, аёллар номи деяр-ли зикр этилмайди. Абдуллахонни-нг онаси шарафига қурилган мад-раса ҳам маликанинг номи билан аталмасдан, «Модарихон» яъни, «Хон онаси» мадрасаси деб аталган. Ам-мо қабртошлар ёзувлари битилган-да аҳвол бўлакча эди. Шайбонийлар хонадонига мансуб жуда кўп мали-каларнинг номи ва шажарала-рини биз фақат қабртошлардаги ёзувлардангина била оламиз.

Китобдан жами 84 та қабртош-нинг сурати, улардаги матннинг осон ўқиладиган типографик ёзув-га ўтказилган шакли ва ўзбек, не-мис ҳамда рус тилларидаги илмий изоҳли таржималари ўрин олган. Олимларнинг кўпгина илмий ҳуло-салари матнушунос ва манбаъшу-нослик фанлари учун ҳам аҳамият-лидир. Масалан, бир неча қабртош-лардаги ёзувлар муаллифи, маш-хур адиб Зайниддин Восифий «Ба-доёе ул-вақоеъ» номи асаридеда ўзи ёзган матларни келтиради. Аммо бир неча юз йиллар давомида асар қайта кўчирилганда бу матлар турли ўзгаришларга учраган. Та-дқиқотчилар эса қабртошлардаги ёзувларни ўқиб, Восифий ёзган ма-тларни айнан тиклашди.

Олимлар тадқиқот имкон қадар тўлароқ бўлиши учун Ўзбекистон-даги ёдгорликлар билан чеклиб қолмасдан, Қозогистон ҳудудидаги шайбонийлар даврига оид қабртош-ларни ҳам ўрганиб чиқшган. Тур-кистон шаҳридаги Ҳожа Аҳмад Яс-

АКРАМ КАТТАБЕКОВ ЁДИ

Шафқатсиз ўлим «Миллий тикланиш» партиясининг Сирдарё вилояти кўмитаси раиси, танikli олим, тадбиркор ташкилотчи, мохир педагог, ажойиб инсон, филология фанлари доктори, профессор Акрам Каттабековнинг ораминдан олиб кетди.

Сўнг докторлик диссертациясини ёқлади.

Миллий адабиётимизда тарихий мавзунинг таркини муаммоси билан жиддий шуғулланди.

Унинг қаламига мансуб «Тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима», «Тарих сабақлари», «Олис юлдузлар жилоси» китоблари бугунги кунда ҳам юксак илмий қимматга эга. Унинг қатор мақолалари, ўқув дастурлари, кетма-кет уч бор қайта нашр этилган 8-синф «Ўзбек адабиёти» дарслиги, олий мактаб талабаларига мўлжалланган «Ўзбек совет адабиёти» қўланмаси мутахассисларнинг эътирофига сазовор бўлган.

А. КАТТАБЕКОВ самимий, софдил ва ҳалол инсон эди. Бу ажойиб фазилатлари Миллий тикланиш партиясининг Сирдарё вилояти ташкилотини тузиш ва бошқариш мобайнида яққол намоён бўлди. Меҳрибон ўртоқ, дилқас ҳамсухбат бўлган А. Каттабеков талабчан раҳбар, узқичи кўра оладиган етакчи эканлигини ҳам намоён этди.

Бир чинор қулади, бир дўст бизни тарк этди. Аммо унинг эзгу ишлари, рост сўзлари, эскирмас илми, ҳамиша яхшиликлар билан эсланишга лойиқ амаллари қолди.

Азиз инсон, ишончли дўст хотираси қалбларимизда ҳаммиша яшайди.

БИР ГУРУХ ДЎСТЛАРИ

СПОРТ

«ПРЕЗИДЕНТ КУБОГИНИ ОЛГАНИМДАН БАХТИЁРМАН»

«Жар» спорт комплексида Ўзбекистон Президенти кубоги учун кураш бўйича биринчи халқаро мусобақа бўлди. Унда 28 мамлакатдан 40 нафар полкован иштирок этди.

Бош вазир ўринбосари А. Азизхўжаев мусобақани очиб, эндиликда кураш халқаро майдонга чиққанини таъкидлади. Бу эса мустақил Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятига дадил қўшилаётганининг яна бир далилидир.

Ўзбекистон Президенти кубоги учун кураш бўйича биринчи халқаро мусобақа доирасида айна Тошкентда конгресс бўлиб ўтгани ва унда Кураш бўйича халқаро федерация ташкил этилгани диққатга сазовордир. Мамлакатимиз Президентини Исроҳ Каримов бу федерациянинг биринчи фахрий президенти этиб сайланди. Унинг мамлакатимизда спортни ривожлантиришдаги хизматлари давлатимиздан ташқари ҳам эътироф этилган.

Конгрессда федерациянинг биринчи президенти ҳам таъкидланди. «Камолот» республика ёшлар жағмараси раисининг ўринбосари Комилжон Юсупов шу лавозимга тасдиқланди. Курашга спортнинг олимпия тури мақоми берилишига ҳаракат қилиш федерациянинг асосий вазифаларидан биридир.

Пировардида А. Азизхўжаев Ўзбекистон Президенти кубоги учун мусобақа аънавий турнир бўлишини айтди.

Мусобақани очиб маросимда сўзга чиққан халқаро дэюдо федерацияси вице-президенти С. Хокендайк президент кубоги учун теннис бўйича халқаро турнир ҳамда эркин ва юнчаримча кураш бўйича халқаро мусобақа каби бу турнир ҳам мустақил Ўзбекистоннинг спорт соҳасидаги шон-шухратини оширади; деб ишонч билдирди.

Минглаб тошкентликлар ва пойтахт меҳмонлари полвонларнинг бош соврин учун шиддатли курашини томоша қилиб, унутилмас ва ҳаяжонли дақиқаларни бошдан кечир-

дилар. Туркиялик спортчи Селим Татарўғлу кураш бўйича Ўзбекистон Президенти кубогини қўлга киритди.

— Дунёдаги энг кучли полвонлар иштирок этган бу мусобақанинг биринчи ғолиби бўлганимдан бахтлиман, — деди Селим Татарўғлу. — Бу мусобақа жуда яхши ташкил этилгани ва самимий меҳмондўстлик билангина эмас, ҳакамларнинг юксак малакаси ва ҳолислиги билан ҳам ёдимизда сақланиб қолади.

Грузиялик полвон Давид Хахалишвили мусобақанинг кумуш совриндори бўлди. Унинг ватандоши Рамаз Чошивили бронза медал олди. Яна бир бронза медал эстониялик Индрек Бертельсонга берилди.

Мусобақани очиб маросимда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат маслаҳатчиси Т. Рискиев, Тошкент шаҳри ҳоқими К. Тўлаганов иштирок этди.

(ЎзА)

«Қаъба қуши»

шича, бу чайир қуш жарларнинг тик деворида тармашиқ бемалол юра олади ва шу жойларга уя қуради. Оёғининг панжаси ерда юришга мутлақо мослашмаган, шунинг учун ҳам, қуш ерга қўнмайди. Афтангори киши тузукроқ кўрмоқчи бўлган киши унга дурбин орқали қараш керак бўлади. Икки ёғи ҳам тўсиқ шу жарлик ҳавосида у хуш қурайдиган ёмиш — турли хил чивин, пашшалар учиб юриши учун қулай бир шароит вужудга келади-да. Шундай қилиб, қуш учиб турган ҳолатда ўз хўрагини тўтиб ейди.

66-йилги энлизиладан сўнг шаҳримизда қўлбал банд бинолар туша бошлаган, шу иморатларнинг ораллиги ҳам қуш учун жарлик ҳавоси вазифасини ўтай бошлаган.

Қушнинг қанотлари думидан ҳам узун бўлгани сабаб унинг иккинчи номи келиб чиққан.

Қаъбанинг ери айланасини банд-банд хонақоқлар ўраганидан ўрталик ҳаво узунқанотнинг тиркичилиги учун қойим мақом бир муҳит ҳосил қилган.

Эндиликда уни «Қаъба қуши» деган учинчи бир ном билан ҳам атай бошласак бўлар-а?..

Шарафиддин Кўнчи

«Миллий тикланиш» газетаси учун

Испаниялик мустамлакачилар ҳозирги Америка қитъасини кашф этганларидан сўнг, бу ўлкани «Янги Дунё» деб, Оврулонди эса «Эски Дунё» атамаси билан номлаб, ўз галабаларини нишонлайдиган бўлдилар. Кейинчалик бу одат Испанияда унутилиб кетган бўлса ҳам, Янги Дунёнинг энг қудратли мамлакат этиб бўлиб танилган Америка Қўшма Штатларида бу удул давлат миқёсида сақланиб қолди.

Хар йили октябр ойининг иккинчи яқшанбасида Америка халқи Христопор Колумб ишғол этган кунни «Колумб кўни» деб, миллий байрам сифатида нишонлайдилар. Бу кунни фақат бир тоғфа аҳоли нишонламайди. Улар учун бу кун мотам, қайғу кўни ҳисобланади. Булар — ерли халқ, хиндулардир, 1492 йили Х. Колумб ўз одамлари билан фақат бир парча ерни эмас, балки уларнинг Ватанини, мустақиллигини, ўзлигини, ўзига ҳослигини, эркини ҳам ишғол қилиб, кейинчалик поймол этганлигини улар ҳануз чуқур ҳис қиладилар ва бу воқелик билан ҳеч келиша олмайдилар.

Мен бу мағрур халқни узок муддат ўргандим ва севиб қолдим, уларга ҳурматим ошди. Натижада ҳозир «Америка» деб аталмиш бу ўлканинг асл ер эгалари ҳақида яратилган асарларни қайтадан ўргана бошладим.

Кўпчиликнинг ёдида бўлиши керак, 70-йиллар танikli ўзбек шоирининг «Колумбда бор аламиним, Ўзбекистон Ватаним маним» мисралари талабалар даврасида машҳур эди. Бу шеър ўз таъсири жиҳатидан мактаб дарслиқларидан ўрин олган ўрси шоирининг «Има бизга Америка» шеърининг кўп бўлса, кўп эдики, кам эмасди:

Америка — сеҳрли диёр,
Улар эди Колумб ҳам хали,
Денгиз ортин ёритди илк бор
Берунийнинг ақл машъали.
Колумбда бор аламиним,
Ўзбекистон — Ватаним маним.

Шеърда шоирнинг Колумбда қандай алами борлигини очиб ёритилмаган бўлса-да, зийрак ўқувчи «Америка биринчи бўлиб очган, кашф этган Колумб эмас, балки ўзимизнинг Беруний бобо бўладилар» дегиси келарди.

Шоирнинг мана шу шеърини инглиз тилига таржима қилаётганимизда ва Урта Осиёни ўрганаётган аспирантларга шарҳлаётганимизда мен яна шу масалага дум келдим: даровек.

Биринчи бўлиб Американи ким кашф этган? Халғича бу масалада қарама-қарши фикрлар мавжуд. Айрим олимлар Колумбдан олдинги бу қитъа маданияти шу ернинг ўзиде шу ерлик аҳоли томонидан яратилган, ташки муҳит таъсир этмаган, деб ўйлашади.

Иккинчи катта бир гуруҳ олимлар исбот қилишлари қараганда, бу қитъадаги энг таъсирли ва бой атстек (ацтек), майя ва инка маданиятлари Осиёнинг таъсирида, мигратсия натижасида овруполиклар келимасидан минг-миг йиллар олдин яратилган. Америка қитъасида мавжуд бўлган маданиятлар (цивилизациялар) ривожига этруслар, японлар, хитойлар, полинезияликлар ва туркий халқлар таъсир этган. Мана шу иккинчи назарининг фақат бир томонига қисқа назар ташлаб ўтаимиз.

Қадимдан Америкада яшаб келувчи айрим ерли халқларнинг туркий халқлар билан боғлиқлиги томонлари бўлганлиги илм аҳлига сир эмас. Бу ҳақда ўз вақтида таъсир доираси кучли бўлган «Нью Йорк Сандей Таймс» газетаси туркий халқлар таъсири Америка хиндуларига курсатилган энг қадимги таъсирдир, деб ёзган эди [Шу газета, 1958 йил, 19 май, Фан бўлими (Science section)].

Бу масала турк дунёси учун ўта жозибали бўлганлиги сабаб буюк Камол Отатурк ҳам масалага

қизиқиб, 30-йиллари Туркиянинг Мехикодаги консули Таҳсин Майатебек (Tahsin Mayatepek)ка масалани ёритишни топширган экан (Бу ҳақда қараг: Туркияда чиққан қудалик УЛУС (ULUS) газетасининг Яқшанба иловаси, 1938 йил, 22 декабрь; Ўзг Турккан, «Американинг турк излари» (инглиз тилида), IN: Cultura Turcica, «Культура Турсика», VIII—X том, 1971, 1972, 1973 йиллар (қўшма сон), 158-бет).

Бу масалага оид жуда кўп жумбоқлар шу кунларгача узил-кесил ечилмаган. Шулардан айримларини санаб ўтаимиз: (1) Колумбдан олдинги Американинг маданий минтақаларида туркий халқлар изларини исботловчи нималар бўлган эди? (2) Агар шундай излар набодо мавжуд бўлган бўлса, унда улар маданиятни ривожлантиришга таъсир этиш учун етарлими? (3) Агар туркий халқларнинг Америкага таъсири бўлганлиги тан олинса, унда туркий халқлар бу ўлгага қандай қилиб, қайси йул билан келиб қолганлар? Каби саволларга тўла жавоб топилмагандина бу жум-

Тил ва маданий белгилар

Тил жиҳатдан ўхшашлик бир қабила (халқ)нинг бошқа бир қабила (халқ)қа яқинлигини исботловчи асосий белгилардан бири ҳисобланади. Бироқ бунда бир шарт бор: ҳар икки тил (лаҳча)даги сўзлар ҳам шаклан, ҳам мазмунан ўхшаш ёки яқин бўлиши керак.

Америка қитъасидаги Колумбдан олдинги бир қатор хинду тилларида «тепа», «тоғ» маъноларида «тере» айрим қабила тилларида «тере» («терег») шакли учрашини назарда тутсак, бу сўз шакл ва мазмун жиҳатдан ҳар икки гуруҳ тилларидаги тўла мос келади.

Турли тилларда бир неча сўзларнинг мос келиши кўп учрайдиган ҳодиса. Агар икки сўзнинг қўшилмасидан ҳосил бўлган сўз бирикма шакл ва мазмун жиҳатидан ҳар икки тилда бир-бирига мос келса, унда бу тилларнинг қандайдир алоқаси борлигига ишонса бўлади, дейиш мумкин.

Мексикада яшовчи бир хинду қабиласининг

ларга яқин шаклларда айтилади: луле (Lule) тилида «УА» («УА»), аллентика (Allentica) тилида «УТ» («УТ»), террава (Terrava) тилида «У» («У»), аймара (Aymara) тилида «УТА», «УТАРА» («УТА», «УТАРА»).

Майя тилида «кў», «кўчиш» маъноларини ифода шув учун «КУСН» («КУЧ») сўзи ишлатилади. Кваитул (Kwaitul) тилида «кезмок», «юрмок» маъносиде «КАЗ» сўзи қўлланади.

Шимолий Америка хиндулари «қайик»ни «КАУАК» («КАЙАК»), хиндулар «юнгсиз итлар»ни «Т», «ИТЛ» («ИТ», «ИТЛИ»), атстеклар «мифологик қуш»ни «КООШ-КООСН» («КУШ-КУШ») деб атайдилар.

Жанубий, марказий ва шимолий Америкада яшовчи бир қатор хиндуларнинг тилида ўз бошқилари, шаҳзодалари исмига «КАН», «САН» қўшимчаларини қўшиб, мурожат қиладилар. Массалан, КУКУЛ КАН, БОСНИКАН (КУКАЛ КАН, БОЧИКАН). Бу қўшимча туркий тиллардаги «хон»га тўла мос келади.

Америка хатлари

ЯНГИ ДУНЁ (АМЕРИКА) ВА ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР

боқ ечилган ҳисобланади.

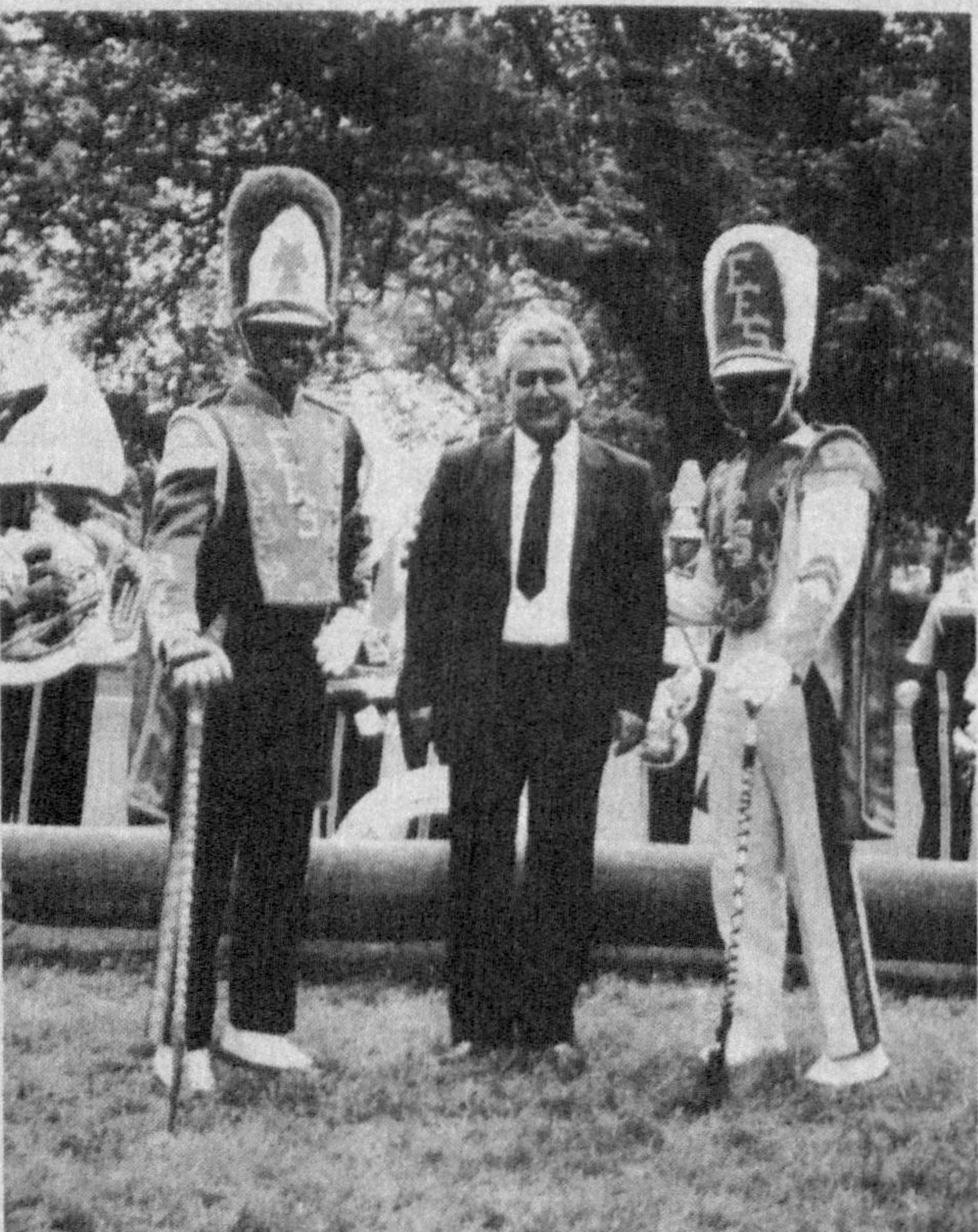
Дастлаб бир нарсани аниқлаб олишга тўғри келади. Америка қитъасида жуда кўп, турли-туман ерли халқлар, хиндулар бўлиб, улар бир-биридан тил, антропологик, ирқий жиҳатдан кескин фарқ қилади. Биз бу хабарда фақат баъзи қабилалар тўғрисида фикр юритаимиз.

Айрим ерли халқларни ўрганган антрополог олим Е.Хутон уларни Туркистон туркларининг ажодларига алоқаси борлигини исботлашга ҳаракат қилади. Майя цивилизациясини ўрганган олим Жон Э.С. Томпсоннинг кўрсатишича, шумерлар туркий халқларнинг ажодлари бўлган бўлишлари керак. «Қандай ажойиб фикр, майялар эса шумерларнинг хиянларидир», деб ёзганди олим (Қаранг: Эрик С. Томпсон, Майя цивилизациясининг ривожланиши ва емирилиши (инглиз тилида), 1954, Нью Йорк, 41-бет; Eric S7 Thompson, The Rise and Fall of Maya Civilization, 19547 New York, p41).

Бошқа бир америка олими доктор Калвин И.Кепхарт кўп асрлар бурун ҳозирги Америка қитъаси ҳудудида пайдо бўлган бу «юмолок бошли» халқларни тўғридан тўғри «турклар» ва «туронилар» деб атайди:

«Урта Осиё туркий маданияти Аляска орқали Шимолий Америка, Марказий Америка ва Жанубий Америкага ўтган айрим америка хиндулари орқали бунёдага келадиган эди... Жанубий Америкага қараб бўлган сўнги кўчишлар (миграция) Аляска орқали амалга ошган бўлиб, улар Туроннинг турли ирқларини (subgroups) ташкил этарди... Масалан, туронликларнинг бир қисми саналган угор ирки Мексикада ва Марказий Америкада ажойиб маданият (цивилизация) яратишда асосий роль ўйнаган, унинг таъсири ҳатто Жанубий Америкада ҳам сезилган» (Қаранг: доктор Калвин И. Кепхарт, Инсоният ирқлари, уларнинг келиб чиқиши ва мигратсия (инглиз тилида), 1960, Нью Йорк, 112, 105, 99-бетлар Dr. Calvin I. Kephart, Races of Mankind, Their Origin and Migration, 1960, New York, pp. 1127 1057 99 (in order of quotation)).

Бу қўчманчи халқларни баъзи тадқиқотчилар «думалоқ бошли», «оқ танли», «соқол-мўйлов кўйиш одати бор» деб ҳам таърифлашган. Бироқ бу белгилар ҳам ўша қабилаларнинг турк эканлигини исботлашга асос бўла олмайдди, чунки бундай белгилар бошқа халқ вақилларида ҳам учрайди.

Ўзбек олими америкалик хиндулар орасида

тилида «тепе-Нуах» («тепа хан») деган ибора бўлиб, доктор Алфонсо Касо бу иборани «тепаннинг хони», «тепаннинг (тепаликнинг) бошлиги» маъносиде таржима қилади (Қаранг: Доктор Алфонсо Касо, Атсеклар, Оклахома университети нашри, 1958, 29-бет; Dr Alphonso Caso, The Aztecs, University of Oklahoma Press, 19587 p. 290).

Туркий тилларда ҳам худди шундай шаклда ва шундай маънода ишлатилган бу бирикма.

Аризона штатида жойлашган хиндуларнинг навахо (Navaho) тилида ўша ердаги бир дарё «Хавосу» (Navasou) деб аталади. Бунинг маъноси «хаво ранг сув» демакдир. Бу бирикмада «су» («сув») сўзнинг ишлатилиши табиий, бироқ «hava» («хаво») сўзи шубҳа туғдиради.

Қадимга майя халқи «КИН» («КИН») сўзини «куёш» ва «КУН» маъноларида ишлатади. Инка тилида ўтмишдошни «АТА», «АТЕА» деб, қабила бошлиғи ё шохни «АТА-НУАЛПА» («АТА ХУАЛПА») деб аташади.

«Уй», «яшаш ери» маъносини англатуви сўз ҳам хиндуларнинг турли шеваларида туркий тил-

Херберт Спинден ўзининг «Майя санъати тадқиқи: унинг мавзуи ва тарихий тақомили» номли асариде ёзишича, майяликлар «одатда туркларга ўхшаб, чордона қуриб ўтиришга одатланган бўлганлар... Базан фақат бир оёқни олдинга қўзиб, иккинчисини тағларига босиб ўтирганлар» [Қаранг: Шу асар, Кэмбриж, Массачусетс, 1913, 25-бет; Spinden Herbert Joseph (1879—1967), A Study of Maya Art, its subject matter and historical development. Cambridge, (Mass.) The Museum, 1913, p. 25; «As to the disposition of the legs in seated poses, there is considerable variety. Usually they are crossed Turkish fashion... Sometimes only one leg is drawn up, while the other extends downward»].

Кўк турклар даврида, маълумки, ерлар маълум қисмларга бўлиниб, ҳар бир бўлакнинг бошида тегин (ёки текин) номли, ҳукмдорга алоқаси бор шаҳзода турган.

Тегинлар бу вазифага сайланганлар, бироқ сайлов сарой аҳли ўртасида бўлган, саройга алоқаси бўлмаган халқ бу сайловда катнашмаган. Жанубий Америкада яшовчи кўпгина хинду қабилалар ҳам ерларини худди кўк турклар каби бўлганлар ҳамда бошлиқларининг номини «TECUN», «TOQUIN» («ТЕКУН» ёки «ТОКУИН») деб атаганлар. Уларда ҳам сайлов бўлган, бироқ сайланадиган бошлиқ олий табақа оиласидан бўлиши лозим бўлган.

Колумбдан олдинги Янги Дунё хиндуларининг асосий динлари куёшга сиғиниш бўлган. Куёш култи атстек, инка, майяларнинг афсона, эртақларида ҳозиргача учрайди. Эртақларда айтилишича, куёшга сиғинишни Янги Дунёда оқ танли, соқол-мўйловли кишилар олиб келганлар.

Хиндуларнинг ишончларича, куёш тангри осмоннинг еттинчи қаваитига жойлашган. Шунга ўхшаш «кун-она» ҳақидаги фикрни қадимги турк афсоналарида ҳам учратиш мумкин.

Америка хиндулари, хусусан майя, атстек, олмек (OLMEC)ларнинг қадимги календарини кўп жиҳатдан туркий календарга яқин туради. Бир кун «КИН» («КИН») деб аталади. 20 кун бир АУ-НАЛ (ойга тенг, 18 ой (АУ-НАЛ) бир йилга (360 кун+6 кун қўшилади). 12 йил кичик бир бирик, бунда ҳар бир йил бир хайвон номи билан аталади. 52 йил катта бирик саналиб, хиндуларнинг фикрича, бунда муҳим ўзгаришлар рўй беради.

Ҳозирги кунларда атстекларнинг 12 йиллик кичик бирилгидаги тўрт хайвоннинг номи туркий халқлар календаридеги номларга мос кела-

ди. Булар қуён, илон, маймун ва ит. Бунинг сабаби шундаки, туркий халқлар азалдан яшайдиган худудлардаги ўзларининг календаридан ўрин олган айрим хайвонлар Янги Дунё худудида топилмаган ва шу боис кейинчалик календарларидаги бир қатор хайвон номларини маҳаллий хайвон номлари билан алмаштиришга ҳаёт мажбур этган.

Эрик К. Риднинг исботига кўра, эрамининг 475—775 йилларига келиб, Янги Дунёнинг жануби-ғарбий қисмига жануб томондан сирланган ва пишитилган кулолчилик буюмлари, ёй, камондан ташқари пахтачилик ҳам кириб борган [Эрик К. Рид, «Буюк жануби-ғарб», «Янги Дунёда қадимги одам» тўпламида, Чикаго университети нашри, Чикаго, 1964, 181-бет; Eric K. Reed, «The Greater Southwest». IN: «Prehistoric Man in the New World», Chicago University Press, Chicago, 1964, p. 181: «By this time (A.D. 475—775) not only... fired pottery had reached the northern Southwest, the bow and arrow... and cultivation of cotton from South»].

Америка хиндуларининг ҳозирги авлодлари ўз тилларини унута бошляптлар. Айрим катта шаҳар атрофларида ўз кийим-кечақларини, урф-одатларини сақлаб қолган хиндулар жамоаси учрайди. Маълумлар хорижий меҳмонларни кўпича мана шундай ерларга олиб борадилар. Бироқ бундай, ташвиқот мақсадида сақланаётган хинду жамоалари юмшоқ қилиб айтганда, бизнинг «Баҳор» дастасидаги ўйинчи қизларга ўхшайди: кўриниши ҳам бенуксон, ўйини маромида, лекин ўз тилини унутган, ўзга тилда гаплашади.

Америка қитъасидаги хиндулар тилини ўрганиш учун видеомагнитофон кўтариб, тоғу тошларда истикомат қилувчи оддий халқ олдида боришга тўғри келади.

Кейинги вақтларда америка олимлари ва уларни маблағ билан таъминлаб турувчи маъмуриятни бу масала жиҳатиде кўйган. Улар келиб чиқишга жуда ҳам кўп эътибор беравермасдан, умумийликка, бирилашиб кетишга, ассимиляцияга, «бир америка халқи қилишга» кўпроқ аҳамият бермоқдалар.

Бир неча йил давомида мен қаерга борсам, ўша ерда хиндулар жамоасини кўришга қизиқдим, имкони топилганда, улар билан суҳбатлашга ҳаракат қилдим. Хиндулар жуда ҳам турли-туман. Бироқ улар орасида туркий халқларга ўхшайдиганлари ҳам учраб туради. Минг йиллар мобайнидаги ассимиляциядан кейин, бу ҳам катта гап. Хиндуларни қанчалик кўп ўрганган эканман ва уларнинг тил, урф-одатлари ва маданиятида туркийлик изларини аниқлар эканман, доимо Беруний домлага тасаннолар айтгим келади. Бу буюк инсон ижод этган ўзининг асрда ҳам шимол орқали (ҳозирги Аляска) туркий халқларнинг айрим гуруҳлари бошқа томонларга — катта сув ортидаги ерларга ўтиб кетганликлари ҳақида маълумотлар бўлган. Беруний катта сув ортида ер борлигини тахминий фикрларга асосланиб башорат қилмаган, балки аниқ фактилари далилларга суянган ҳолда исботлаб берган.

«Йўқ, Америка қитъасини биринчи бўлиб Колумб очган» деб турки олувларга аталган гаплар ҳам бор. Колумбин сафарга Испания қироличиси Исабелла отлангирини. Исабелла эса Амир Темур ўғилликка қабул қилган, ўғли деб атаган, соҳибқиронини ота деб эъзозлаган ва ўз элиси Руи Клавихони Самарқандга юборган Испания қироли Хенри Шининг набираси бўларди (Бу хол балки ўзбек шоирининг Колумбда бўлган аламини бир оз бўлса-да юмшатар).

Ўқоридиганлардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, туркий халқлар Америка қитъаси учун ўғай эмас. Туркий халқларнинг Америкадаги тарихи бошқаларга ўхшаб фақат тўрт-беш юз йил билан эмас, балки минг йиллар билан ўлланади.

Хайрулла ИСМАТУЛЛА
Индиана университети, Марказий
Евроосиё Тадқиқотлари бўлими

Миллий Тикланиш
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 00136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г — 0350.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холди ИСЛОМОВА.
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.
Босишга топшириш вақти 21.55

Манзилмиз: Тошкент-83,
Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни
босмаҳонаси. Манзили: Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй
Навбатчи — Толмас ҚОРАЕВ